

УДК 552.236.523

П. М. Матвеев,
здобувач, Харківський національний аграрний університет імені В.В. Докучаєва

СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ СИСТЕМИ ЗЕМЛЕВОЛОДІНЬ ТА ЗЕМЛЕКОРИСТУВАНЬ В УКРАЇНІ

P. Matveev,
researcher, Kharkov National Agrarian University named after V.V. Dokuchayev

MODERN TRENDS OF DEVELOPMENT LANDHOLDINGS AND LAND USE SYSTEMS IN UKRAINE

Проаналізовано сучасні тенденції розвитку системи землеволодіння та землекористувань в Україні, визначено основні напрями подальшого розвитку земельних відносин. Встановлено, що ефективне використання земельних ресурсів повинно ґрунтуватись на принципах оптимального сільськогосподарського землекористування.

Analyzed the current trends of landholdings and land uses systems in Ukraine, identifies the key directions of further development of land relations. Found that the effective use of land resources should be based on the principles of optimal agricultural land use.

Ключові слова: земельні відносини, землекористування, землеволодіння, ефективне землекористування, земельний фонд.

Key words: land relations, land use, landownership, effective land use, land fund.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Трансформація земельних відносин на всіх етапах розвитку людської цивілізації належала до найскладніших проблем і найважливіших напрямів реалізації соціально-економічної політики держави взагалі, та аграрної політики зокрема. У результаті земельної реформи на засадах рівності прав на землю держави, територіальних громад, юридичних та фізичних осіб визначено новий земельний устрій, узаконено основні форми власності та сформовано право власності через такі категорії, як: орендна плата за землю, землекористування, землеволодіння тощо, але залишається невирішеним одне із основних завдань земельної реформи — реорганізація земель для створення ефективного землеволодіння та землекористування у сільському господарстві.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Дослідженням розвитку системи землеволодіння та землекористувань у сільському господарстві присвячені наукові праці таких вчених, як Гуторова О.І., Добряка Д.С., Міщенко В.С., Третяка А.М., Ульяновченка О.В., Хвесика М.А. [1, 2, 3, 4, 5, 6], де висвітлено питання сучасного стану та перспективи ефективного використання сільськогосподарських угідь. Проте окремі питання становлення землеволодіння в Україні потребують постійного моніторингу і відповідного державного регулювання для покращення соціального добробуту населення через право володіння та користування землею.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ

Дослідження сучасних тенденцій розвитку системи землеволодіння і землекористувань в Україні та визначення основних їх напрямів.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕНЬ

Від початку земельної реформи, склад і структура земельного фонду України суттєво змінилися (табл. 1), як і в рівній мірі змінилася і тенденція трансформації земельного фонду. До кінця 90-х рр. ХХ ст. зберігалася тенденція розширення площ земель сільськогосподарського призначення, в тому числі і ріллі, що обґрунтовувалося державною політикою необхідності вирішення проблем продовольчого забезпечення країни [3]. При переведенні ріллі у природні кормові угіддя, насамперед, поліпшуються економічні показники використання малопродуктивних земель, на яких недоцільно вирощувати сільськогосподарські культури.

Розширення площ природних кормових угідь може зберегти поголів'я худоби, сприятиме його оздоровленню, поліпшенню якості продукції тваринництва й підвищенню рентабельності галузі. Крім того, це дасть можливість створювати ефективні селянські та фермерські господарства практично без інвестицій держави. За даними Держземагентства України, в загальній площі земель України — 42,8 млн га. або 71,0 % становлять землі сільськогосподарського призначення, 17,5 % ліси та лісосмуги.

Таблиця 1. Структура земельного фонду України, 2012 р.

Земельні угіддя	Площа земель	
	Всього, тис. га	% до загальної площі території України
Сільськогосподарські землі	42844,8	71,0
у тому числі: сільськогосподарські угіддя	41625,8	69,0
з них: рілля	32473,4	53,8
перелоги	334,5	0,6
багаторічні насадження	899,9	1,5
сіножаті	2416,2	4,0
пасовища	5501,8	9,1
інші сільськогосподарські землі	1219,0	2,0
Ліси та інші лісовкриті землі	10570,1	17,5
у тому числі: вкриті лісовою рослинністю	9670,3	16,0
не вкриті лісовою рослинністю	1952,1	0,3
інші лісові землі	312,8	0,5
чагарники	394,9	0,7
Забудовані землі	2489,0	4,2
у тому числі: під житловою забудовою	455,5	0,7
землі промисловості	221,5	0,4
землі під відкритими розробками, кар'єрами, шахтами та відповідними спорудами	150,2	0,2
землі комерційного та іншого використання	50,4	0,1
землі громадського призначення	281,2	0,5
землі змішаного використання	29,1	0,1
землі транспорту та зв'язку	491,0	0,8
землі технічної інфраструктури	64,7	0,1
землі відпочинку та інші відкриті землі	745,4	1,3
Відкриті заболочені землі	978,0	1,9
Сухі відкриті землі з особливим рослинним покривом	17,6	
Відкриті землі без рослинного покриву або з незначним рослинним покривом (кам'янисті місця, піски, яри та ін.)	1032,8	1,7
Всього земель (суша)	57932,3	96,0
Води (території, що покриті поверхневими водами)	2422,5	4,0
Разом (територія)	60354,8	100,0

Джерело: розраховано автором за даними Держземагенства України.

Досліджено та проаналізовано зміну ефективності землекористування в Україні (табл. 2).

Ефективність використання земель сільськогосподарського призначення в Україні за 1990—2010 рр. перебуває на доволі низькому рівні, бо відбувається поступове зменшення по всім показникам. За цей же період в Україні відбувалися трансформаційні процеси, пов'язані із землекористуванням.

Одним з них є прискорення нарощування ефективності використання всіх без винятку ресурсів, що, на нашу думку, спричинило збільшення у 2011 році в порівнянні з 2010 роком усіх показників у середньому на 20 %, окрім виробництва продукції скотарства як м'ясного, так і молочного напрямку що пов'язано з нерозвиненістю галузі, і спричинило зменшення виробництва м'яса ВРХ на 77,6 % та молока на 48,7 % за двадцять років. Показники свідчать, що у 2012 році в порівнянні з 2011 роком відбулось збільшення майже усіх показників. Зміни ефективності землекористування у свою чергу, пов'язані зі структурною перебудовою сільськогосподарства. Проблема низькоефективного використання земельних ресурсів також не часто знаходить вирішення за інертності у поведінці самих товаровиробників.

На даний час українське сільське господарство суттєво відстало від розвинутих галузей аграрного сектора Західної Європи та світу, що пов'язано з високопродуктивним використанням земельних угідь. Тому необхідно впровадження передових технологій, які радикально змінять саме ставлення до землі. Досліджено показники ефективності використання сільськогосподарських угідь в Україні за 2012 р. залежно від їх групування за площею (рис. 1). Протягом досліджуваного періоду 1990—2012 рр. відбулось зменшення площі сільськогосподарських угідь з 38421,4 га у 1990 р. до 20499,3 га у 2012 р., за рахунок чого зменшилась посівна площа на 14,6 % у 2012 р. Ефективна система сільськогосподарського землекористування має базуватися на охороні і розширеному відтворенні земельно-ресурсного потенціалу. Тому результативні показники є доцільними лише у разі поліпшення агроекологічного стану земель. Оптиміальне сільськогосподарське землекористування повинно ґрунтуватися на таких загальних принципах:

1) використання земельних ресурсів є недоцільним, якщо це не відповідає одночасно інтересам людини і природи; 2) використання земельних ресурсів має завжди супроводжуватися їх охороною та

Таблиця 2. Ефективність використання земельних угідь в Україні за 1990–2012 рр. (всі категорії господарств)

Показники	Роки								2012 р. у % до:	
	1990	2000	2005	2008	2009	2010	2011	2012	1990 р.	2011 р.
Одержано на 100 га с.-г. угідь, тис. грн.:										
валової продукції в пост. цінах 2010р.	683,5	393,1	484,9	550,7	541,5	534,1	640,6	601,5	88,0	93,9
Вироблено на 100 га с.-г. угідь, ц:										
приросту ж.м. ВРХ	78,5	28,4	23,5	19,3	19,0	17,9	17,6	21,0	26,7	119,3
молока	592,4	329,4	370,3	321,3	317,6	308,3	303,9	306,5	51,7	100,9
Вироблено на 100 га ріллі, ц:										
зерна	1526	778,7	1230	1725	1488	1269	1831	1621,1	106,2	88,5
соняшнику	77,0	110,1	152,4	211,3	205,8	218,9	279,8	181,5	235,7	164,8
цукрових буряків	1325	420,2	500,8	435,1	325,5	444,5	604,9	645,7	48,7	106,7
приросту ж.м. свиней	62,8	26,8	23,5	24,9	26,1	29,6	30,1	31,4	50,0	104,3
Урожайність, ц/га:										
зернових	35,1	19,4	26,0	34,6	29,8	26,9	36,1	31,2	88,9	86,4
соняшнику	15,8	12,2	12,8	15,3	15,2	15,0	18,3	16,5	104,4	90,2
цукрових буряків	275,7	176,7	248,2	356,2	314,9	279,5	352,3	410,8	149,0	116,6

Джерело: особисті розрахунки автора за даними Держземагенства України.

відтворенням; 3) використання земельних ресурсів має відбуватися з врахуванням законів природи та природних умов.

Загалом в Україні налічується більше 25 млн суб'єктів землеволодіння та землекористування. В переважній більшості це громадяни, що мають у власності та користуванні земельні частки (паї) (98,9 % від всіх зареєстрованих власників та користувачів). Найбільшу

частку з них займають громадяни (10418,8 тис. осіб), які мають право власності на присадибні ділянки, на ведення товарного сільськогосподарського виробництва — 2431,7 тис. осіб, садівництва — 2660,6 тис. осіб, городництва — 1618,3 тис. осіб. Згідно з даними державного земельного кадастру України, частка розміру землеволодіння до одного га становить 64,5 % від загальної кількості земельних ділянок.

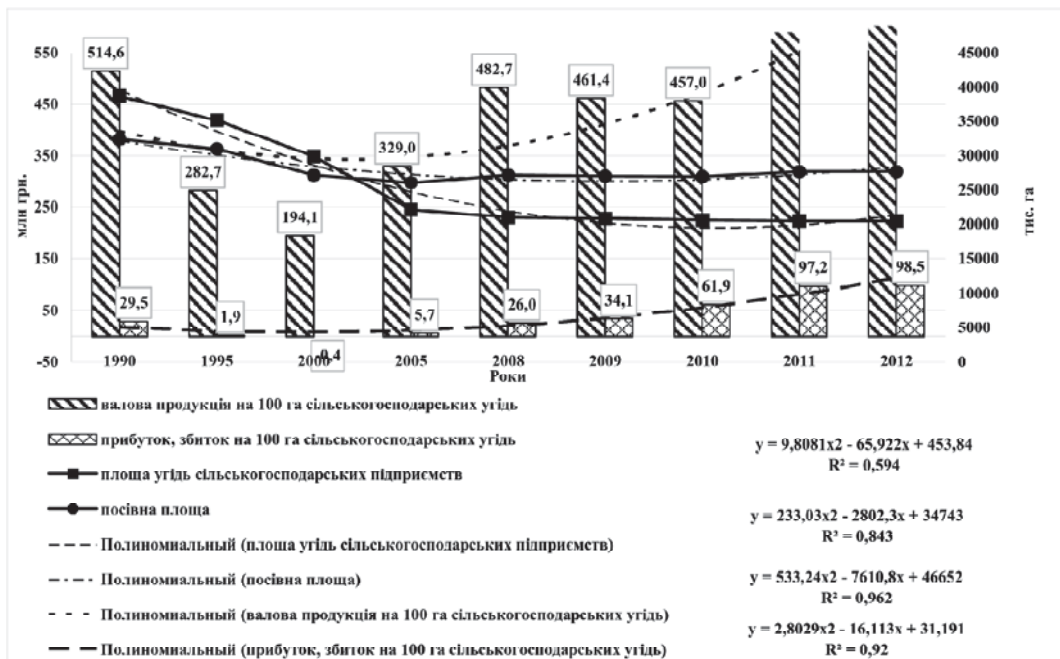

Рис. 1. Ефективність виробничої діяльності сільськогосподарських підприємств залежно від розміру площі сільськогосподарських угідь в Україні, 1990–2012 рр.

Джерело: сформовано автором за даними Держземагенства України.

Формування аграрної економіки на діяльності виключно особистих підсобних господарств недоцільне, але не приділяти уваги їх розвитку за такого високого відсотку у складі землеволодін в державі не розумно. З іншого боку, земельний фонд України характеризується високими показниками сільськогосподарського освоєння. Дослідження показало, що кількість господарств з максимальною розораністю становить 1 909 од., а тенденція загального розподілу підприємств за площею ріллі відображає різке зменшення землезабезпечення. Але результати групування вказують, що саме господарства в групі з найвищим рівнем розораності землі, питома вага яких становить аж 21,5 %, виявляються найефективнішими. Рівень рентабельності становить 35 %, а ефективність використання землі за вартісними показниками, до яких належить товарна продукція, та прибуток з розрахунку на 100 га сільськогосподарських угідь дорівнюють відповідно 531,8 та 137,9 грн. Незважаючи на досягнення високої ефективності, необхідно розглянути, наскільки раціонально використовується земля, а також внутрішні фактори впливу на її використання. Ефективність використання землі за вирощуванням зернових найвища для групи з розораністю понад 99 %, а у виробництві соняшнику та цукрового буряку дещо поступається групі, що має розораність від 95,1 до 99 %.

У країні триває практика неощадливого землекористування, господарники, перш за все, обирають заходи екстенсивного використання землі. В результаті порушується природний баланс родючості ґрунтів, відбуваються суттєві втрати гумусу. Причинами є висока ефективність використання земель за високого рівня розораності, вихід товарної продукції та прибутку зростає в міру підвищення цього показника. Але варто зазначити, що таке підвищення ефективності в землекористуванні, а також в господарській діяльності виробників пов'язано зі структурними дисбалансами, які виникають через недотримання раціонального співвідношення га-лузей.

ВИСНОВКИ

Результати дослідження сучасних тенденцій розвитку системи землеволодін та землекористувань показали, що ефективність використання земель сільськогосподарського призначення в Україні за 1990—2010 рр. перебуває на доволі низькому рівні, бо відбувається поступове зменшення по всіх показниках. За цей же період в Україні відбувалися трансформаційні процеси, пов'язані із землекористуванням. Одним з них є прискорення нарощування ефективності використання всіх без винятку ресурсів, що, на нашу думку, спричинило збільшення у 2012 році в порівнянні з 2010 роком усіх показників у середньому на 20 %. Отже, ефективне використання земельних ресурсів та підвищення їх родючості можливе тільки за умов високого рівня знань і навичок. Зростання кількості господарів на землі, які не мають навіть середньої агрономічної освіти, сприяє непрофесійному використанню сільськогосподарських угідь. Тому підвищення кваліфікації власників землі — одне з найважливіших завдань, спрямованих на раціональне і ефективне використання ґрунтів. Висока культура землеробства передбачає оптимізацію земельних відносин. Лише за таких умов

може бути посилена відповідальність господаря землі за її стан.

Література:

1. Гуторов О.І. Проблеми сталого землекористування у сільському господарстві: теорія, методологія, практика: монографія / О.І. Гуторов. — Харків: "Едена", 2010. — 405 с.
2. Добряк Д.С. Теоретичні засади сталого розвитку землекористування у сільському господарстві / Добряк Д.С., Тихонов А.Г., Гребенюк Н.В. — К.: Урожай, 2010. — 136 с.
3. Третяк А.М. Землевпорядне проектування: Теоретичні основи і територіальний землеустрій: навч. посібник / Третяк А.М. — К.: Вища освіта, 2006. — 528 с.
4. Ульяновченко О.В. Ресурсний потенціал аграрного сектора економіки України: управлінський аспект: монографія / О.В. Ульяновченко. — Суми: Довкілля, 2009. — 383 с.
5. Хвесик М.А. Інституціональна модель природокористування в умовах глобальних викликів: монографія / Хвесик М.А., Голян В. А. — К.: Кондор, 2007. — 480 с. — Бібліогр.: С. 437 — 479.
6. Forman R.T.T. Land Mosaics: The Ecology of Landscapes and Regions. Cambridge: Cambridge University Press.
7. Lermon Z. Land Policy and Evolving Farm Structures in Transition Countries / Z. Lermon, C. Csaki, G. Feder / Policy Research Working Paper 2794\$ The World Bank Development Research Group, Rural Development. February 2002. — P. 55.

References:

1. Gutorov, A. I. (2010), Problemy staloho zemlekorystuvannia u sil's'komu hospodarstvi: teoriia, metodolohiia, praktyka [Problems of sustainable land use in agriculture: theory, methodology, practice], Eden, Kharkov, Ukraine.
2. Dobryak, D.S., Tikhonov, A.G. and Hrebenuk, N.V. (2010), Teoretychni zasady staloho rozvytku zemlekorystuvannia u sil's'komu hospodarstvi [Theoretical principles of sustainable development of land use in agriculture], Vintage, Kyiv, Ukraine.
3. Tretiak, A.M. (2006), Zemlevporiadne proektuvannia: Teoretychni osnovy i terytorial'nyj zemleustrij [Land Management: Theoretical Foundations and territorial land management], Higher Education, Kyiv, Ukraine.
4. Ulyanchenko, A. V. (2009), Resursnyj potentsial ahrarnoho sektora ekonomiky Ukrainy [Resource potential of the agricultural sector of Ukraine], Dovkilya, Sumy, Ukraine.
5. Hvesyk, M.A. and Golyan, V.A. (2007), Instytutsional'na model' pryrodokorystuvannia v umovakh hlobal'nykh vyklykiv [Institutional model in global environmental challenges], Condor, Kyiv, Ukraine.
6. Forman, R.T.T. (2010), Land Mosaics: The Ecology of Landscapes and Regions, Cambridge, Cambridge University Press, USA.
7. Lermon, Z., Csaki, C. and Feder G. (2002), Land Policy and Evolving Farm Structures in Transition Countries, Rural Development, USA.

Стаття надійшла до редакції 29.10.2013 р.